

УДК 904(477.82-37)"15/16"

Тарас Верба**Пам'ятки археології XVI–XVIII ст. у межах Луцького району**

У статті подано характеристику пам'яток археології XVI–XVIII ст. у межах Луцького району, висвітлено їх інформаційний потенціал, проблеми пов'язані з ними, проведено порівняння інформації, отриманої у результаті історичних та археологічних досліджень на основі міждисциплінарного підходу. При дослідженні зроблено спробу взаємодоповнення писемних джерел археологічними і навпаки.

Ключові слова: пам'ятка, поселення, замок, некрополь, скарб, господарство.

Тарас Верба. Памятники археологии XVI-XVIII вв. на территории Луцкого района.

Статья посвящена характеристике памятников археологии XVI-XVIII вв. на территории Луцкого района, рассматривается их информационный потенциал, проблемы связанные с ними, дается сравнение информации, полученной в результате исторических и археологических исследований на основе междисциплинарного подхода. В исследовании сделана попытка взаимодополнения письменных источников археологическими.

Ключевые слова: памятник, поселение, замок, некрополь, сокровище, хозяйство.

Taras Verba. Archeological monuments of XVI-XVIII centuries on the territory of Lutsk district.

The article gives the characteristic of archaeological monuments XVI-XVIII centuries on the territory of Lutsk district, it highlights their informative potential, problems associated with them and deals with the comparison of information which was obtained as a result of historical and archaeological research based on the interdisciplinary approach. An attempt to complement written sources with the archaeological ones was made.

Keywords: monument, settlement, castle, necropolis, treasure, economy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для Волині період XVI–XVIII ст. став часом розквіту бурхливого розвитку як міст, так і мережі сіл. Відносна безпечність регіону та віддаленість від степу призвели до значного збільшення населення порівняно з багатьма іншими українськими територіями. На території Волинського воєводства в середині XVII ст. існувало понад 2300 поселень, а рівень урбанізації сягав 30% [7, с. 21]. Кількість поселень, що згадуються у писемних джерелах, свідчить про значну археологічну та культурну спадщину яка відносно слабо досліджена. Це зумовлює потребу глибшого вивчення пам'яток XVI–XVIII ст. та їх збереження.

Мета статті – ознайомитись із становищем пам'яток археології XVI–XVIII ст. у межах Луцького району, висвітлити проблеми пов'язані з ними, порівняти знання, отримані у результаті історичних та археологічних досліджень. У статті використано міждисциплінарний підхід, що дає можливість створити, згідно писемних згадок, перспективний план з пошуку пам'яток.

Аналіз досліджень цієї теми. Початок археологічних досліджень пам'яток XVI–XVIII ст. на Волині сягає зламу XIX–XX ст. Одним з перших хто зацікавився цією темою був В. Б. Антонович, який створив першу археологічну карту Волині [1]. У 1984 р. О. М. Цинкаловським опубліковано краєзнавчий словник, у якому автор, описуючи історію більшості населених пунктів Волині, використав інформацію з писемних джерел, поєднавши її з матеріалами археологічних досліджень [41]. Досить активно археологічними пам'ятками періоду XVI–XVIII ст. займався М. М. Кучинко, описавши найвідоміші з них у низці публікацій [29; 30; 31; 32; 33]. Більшість вищезгаданих дослідників не ставили за мету детально зупинитись на пам'ятках археології XVI–XVIII ст., тому інформація про них має фрагментарний характер.

Ситуація дещо змінилась з появою Волинської філії ДП «ОАСУ», а пізніше ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ. Наукові звіти та статті працівників цих організацій містять значний пласт інформації про пам'ятки Волині XVI–XVIII ст. Це публікації, які вийшли друком в основному у період з 2009 по 2016 рр. під авторством О. Є. Златогорського, М. П. Вашети, В. Г. Баюка [8; 9; 10; 11; 12; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26].

На сьогодні вченими опрацьовано та введено у науковий облік значний обсяг документів XVI–XVIII ст. На їх основі досліджено окремі аспекти суспільного життя та історичних процесів краю. Це, насамперед, праці О. І. Барановича, П. М. Саса, Н. М. Яковенко, М. В. Довбищенка, М. Г. Крикуна, С. М. Горіна, А. Є. Зайця [7; 16; 18; 19; 28; 40]. Історія окремих населених пунктів досліджувалась волинськими краєзнавцями, серед яких варто відзначити працю Г. О. Гуртового [17].

Джерельна база дослідження складається з археологічних та писемних джерел. Частина пам'яток археології включена у державні переліки як такі, що перебувають під охороною держави або є нововиявленими об'єктами археологічної спадщини, мають наукові паспорти або облікові картки з короткою інформацією про них [37; 38]. Інша частина відома за результатами археологічних розвідок. Писемні джерела представлені значною кількістю актових документів, які виходили з канцелярій Великого Князівства Литовського та Польського королівства і приватних документів [3; 4; 5; 6; 34; 35; 36].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перед початком огляду пам'яток, необхідно ознайомитись з деякими термінами, що вживаються в наукових роботах присвячених даній тематиці. Поняття «козацька доба» та «козацькі часи», які використовують багато археологів та істориків, не зовсім підходить для Волині. Ці терміни передбачають домінування пам'яток пов'язаних з козацтвом як соціально-військовим станом. Волинь, перебуваючи до 1795 року у складі Речі Посполитої, зберегла традиційний мирний уклад життя і шляхетське землеволодіння, що споріднює її з умовами розвитку Польщі, Білорусі та Литви. Було б логічніше називати цей період пізньосередньовічним або ж ранньомодерним. Останній термін, мабуть, буде більш коректним, оскільки охоплює період XVI–XVIII ст. (час перебування Волині у складі Речі Посполитої) [42].

На даний момент не існує однієї загальноприйнятої класифікації пам'яток. У вітчизняних працях, присвячених археології XVI–XVIII ст., часто зустрічаються такі типи пам'яток: замки-фортеці, січі, паланки, зимівники, поховання, цвинтарі, пам'ятки прикордонної служби, нумізматичні пам'ятки, городища, села [2; 29; 31]. Для Волині не всі з них є актуальними. Тому для зручності огляду, автором було розділено пам'ятки згідно їх функціонального призначення на п'ять категорій:

- 1) поселення;
- 2) некрополі (кладовища, поховання);
- 3) сакральні пам'ятки (церкви, монастирі, каплиці);
- 4) локальні господарські комплекси (господарські об'єкти та їх локальні комплекси) (рештки корчем, гребель, митниць, пристаней, майданів, майстерень, млинів та ін.);
- 5) скарби.

Перша категорія – поселення. За оборонною функцією пам'ятки цієї категорії діляться на два типи – укріплені (міста, замки, укріплені двори) та неукріплені поселення (села, окремі садиби).

На території теперішнього Луцького району статус міста мав лише Торчин, який отримав королівський привілей у 1540 році, коли належав єпископу Юрію Фальчевському [41, т. 2, с. 456]. Археологічні розвідки довели, що місце розташування містечка з XVI ст. не змінювалось і воно знаходилось у центральній частині теперішнього селища Торчин [32]. Містечко також мало свій замок, який знаходиться у південно-західній частині колишнього міського острова.

Замки і укріплені садиби також відносяться до пам'яток з поселенською функцією. З впевненістю, до них можна віднести замчиська в смт. Торчин і в с. Крупа та «стіжкове» городище у с. Городище Перше. Крім цього, у топоніміці сіл Луцького району відомі урочища під назвою «Замчисько» у селах Голишів та Городок. В другому випадку мова іде про урочище, де знаходиться давньоруське городище, відоме в історіографії як Коршівське. Про його належність до ранньомодерного часу ми не можемо говорити, оскільки будь-які археологічні матеріали цього періоду на городищі не виявлені. Невирішеним питанням залишається пошук слідів оборонної споруди у с. Голишів.

Інформація про обставини заснування торчинського замку та його короткий опис є в історико-краєзнавчому нарисі Г. О. Гуртового. Згідно цієї інформації, в 30–40-х роках XVI ст. власнику Торчина біскупу луцькому Юрію Фальчевському було дозволено звести на місці старого городища замок для оборони від нападів ворогів [17; 41]. У державному переліку пам'яток археології в історичній частині Торчина числиться городище давньоруського часу [38]. Оскільки базовим фундаментом для замку стало, як зазначає О. М. Цинкаловський, саме «старе городище», то можна вважати, що ця пам'ятка і є торчинським замком.

У переліку нововиявлених пам'яток археології числиться замчисько XVI–XVII ст. у селі Крупа. Населений пункт згадується в документах XVI століття як маєток князя Василя Костянтиновича Острозького [34, с. 161]. Інформація про замок в писемних джерелах поки що не знайдена.

«Стіжкове» городище у с. Городище Перше не числиться в переліках археологічних пам'яток, але відоме в історіографії як городище давньоруського часу. Однак, у 2011 р. експедицією ДП «Волинські старожитності» було проведено переріз валу який показав, що воно мало два етапи

зведення. Перший – давньоруський час, другий етап – XVI ст. [10]. Таким чином, можна вважати, що городище продовжило виконувати оборонну роль і в ранньомодерний час.

Села становлять наймасовіший тип пам'яток. Статистичні дані про кількість «димів», інформацію про їх власників чи орендарів ми можемо отримати з писемних джерел. Але про фактичне місце розташування сіл на місцевості може більше розповісти археологія.

На 2017 рік до складу Луцького району входить 85 населених пунктів (2 селища міського типу та 83 села). З писемних джерел відомо, що мінімум 59 з них вже існують у ранньомодерний час [1; 4; 5; 6; 7; 16; 27; 28; 34; 35; 36; 40; 41]. Натомість, археологічно підтверджено існування 27 сільських поселень.

У переліку пам'яток археології, які перебувають під охороною держави, немає жодного пункту, котрий стосувався б сільських поселень періоду, що розглядається. Натомість у переліку нововиявлених пам'яток знаходимо дев'ять поселень у таких селах: Голишів, два поселення на території с. Городище Друге, Несвіч, Рованці, Усичі, Лище, Боратин, Гірка Полонка [37].

Завдяки рятівним та плановим дослідженням, які проводило ДП «Волинські старожитності» до цього списку можна додати також села Білосток, Богушівку, Підгайці, Ратнів, Городище Перше та Рованці (ур. «Гнідавська гірка» та «Панський город») та додаткове поселення у с. Боратин [10; 13; 22; 23; 24].

В ході наукової археологічної експертизи, яка проводилась працівниками ДП «Волинські старожитності» було виявлено ряд нових поселень в селах Зміїнець, Буків, Лище, Лучиці, Смолигів, Крупа, Новостав, Сирники та Мстишин [26].

Впродовж польових сезонів 2015–2016 рр., експедицією Волинського краєзнавчого музею проводилися археологічні розвідки на території Луцького району. У результаті досліджень було зафіксовано культурний шар XVI–XVIII ст. у двох населених пунктах – селах Хорохорин та Буяни.

Другу категорію пам'яток становлять кладовища та окремі поховання. Документальну інформацію про них збирати досить важко, оскільки тема відображена в джерелах слабо, у вигляді супровідної інформації чи частини тестаментів. Так, з тестаменту Данієля Балабана 1647 р. можна дізнатись, що біля церкви в с. Хорохорин знаходилося кладовище. На цьому ж цвинтарі в різний час були поховані представники шляхетських родів Насиловських та Міновицьких [16, 480–481]. Ще з одного тестаменту маємо інформацію про існування у с. Воютині, біля церкви, родинної усипальниці Гулевичів-Воютинських. В інших тестаментах є інформація про існування кладовищ при церквах у Білостоці; Заборолі, де заповів себе поховати Іван Княгининський; Несвічі, де мала бути похована Анна Костянка; Пілганові (Промені), де заповідав себе поховати Андрій Древинський. [18, с. 617–812].

Крім тестаментів, можна також апелювати до народної традиції розміщувати кладовища та окремі поховання біля церков та монастирів з давньоруських часів. Це явище побутувало в центральній та східній Україні до 1771 року, коли указом Сенату заборонили ховати померлих в міській смузі, а на Волині зникло тільки після включення регіону до складу Російської імперії.

При пошуках некрополів та окремих поховань слід виходити з того, що в ранньомодерний час існувала характерна християнська традиція розміщувати кладовища біля церков та монастирів. Тому можна допускати, що біля більшості сакральних споруд діяли сільські кладовища, і число їх значно більше, ніж згадується в джерелах.

В переліку пам'яток історії та археології як тих, що перебувають під охороною держави, так і нововиявлених, включені могили датовані XVI–XVIII ст. в селах Садів та Городок.

Завдяки дослідженням волинських археологів, вдалось встановити місця кладовищ ще в ряді населених пунктів. У с. Городище Друге, на території давньоруського городища, було виявлено та частково досліджено цвинтар датований XVII ст. [30]. В період з 2010 по 2016 рр. було виявлено та досліджено поховання ранньомодерного часу в селах Лаврів, Ратнів, Коршів, Рованці, Буяни [13; 26].

Третя категорія – сакральні пам'ятки. Вона репрезентована монастирями, церквами, каплицями. Ця група є досить специфічною у зв'язку з тим, що частина об'єктів на даний момент збережена і внесена в державний перелік пам'яток архітектури, але не входить до числа пам'яток археології. До неї включені церкви у таких селах: Несвіч, Піддубці, Білосток, Шепель, Воротнів, Коршів, Смолигів, Усичі, Милуші, Буків [39].

Всі ці об'єкти можна вважати також і пам'ятками археології, оскільки вони можуть містити цінну інформацію про наявність та планування парканів, прицерковних кладовищ, каплиць та інших споруд. Також церкви можуть бути частиною неіснуючих монастирів, як наприклад Покровська церква в с. Піддубці та Михайлівський храм в с. Білосток.

У працях О. М. Цинкаловського та М. В. Довбищенка, на основі оригінальних документів, підтверджено існування ще ряду сакральних пам'яток, поки не локалізованих на місцевості. Церкви та костели існували у Баєві, Боратині, Воютині, Заборолі, Кошеві, Лаврові, Лищі, Лучицях, Мстишині, Одерадах, Промені (Пілганів), Ратнові, Торчині (церква східного обряду і католицький костел). У селах Лаврів та Садів існували каплиці латинського обряду. У Хорохорині діяв монастир Пресвятої Богородиці [18; 41].

Таким чином, на сьогодні відомо про існування 27 сакральних об'єктів у 25 населених пунктах. Точне місце розташування локалізовано у 10 випадках.

Четверта категорія пам'яток — локальні господарські комплекси. У документах XVI-XVIII ст. та в працях сучасних істориків, основою яких стали писемні джерела, є досить багато згадок про такі комплекси. Відомо, що у селах Городище Перше, Городище Друге, Коршеві, Хорохорині існували корчми. Збереглися записи про існування млинів у таких селах: Баїв, Білосток, Горзвин, Городище Друге, Садів, Хорохорин, Цеперів. Крім цього в Білостоці діяла броварня та існувала гребля, у Горзвині та Хорохорині також були греблі. У документах є інформація про існування митниць у селах Шепель, Несвіч, Крупа, Полонка, Пілганів (Промінь) та Мстишин [16; 27; 34; 35; 40; 41]. Ймовірно, цей список далекий від історичних реалій, оскільки висвітлює лише частину інформації. Проте, для порівняння з відомими на сьогодні пам'ятками археології, навіть цього буде достатньо.

Археологами на території Волинської області та Луцького району, зокрема, тема окремих господарських споруд практично не досліджувалась в силу складності локалізації об'єктів на місцевості. Виключення становлять рятівні археологічні дослідження ДП «Волинські старожитності», під час яких випадково було виявлено імовірно саме такі комплекси.

Протягом 2010–2011 рр. експедиціями ДП «Волинські старожитності» під керівництвом В. Г. Баюка було проведено рятівні розкопки в с. Шепель та с. Крупа. У с. Шепель, неподалік городища в ур. «Вал», було досліджено споруду XVII ст., яка може бути інтерпретована як корчма [9; 11; 12]. На північній околиці с. Крупа було виявлено об'єкт XVI ст. Результати розкопок опубліковані у наукових статтях [8]. Їх автор інтерпретував споруду як митницю, що згадується в джерелах.

Скарби, які становлять окрему категорію пам'яток, описані М. М. Кучинком в ряді його праць. На даний момент вони є однією з найбільших проблем в археології, оскільки стали однією з причин появи руху скарбощукачів. Так як коштовності, знайдені «чорнокопами», є вирваними з контексту і їх точне місце виявлення практично завжди невідоме або сумнівне, то варто розглядати лише ті скарби, які описані в наукових працях [33]. У 1887 р. в с. Баківці було виявлено понад 200 монет XV-XVI ст. (півгроші Казимира Ягеллончика та Сигізмунда II Августа, денарії Александра Ягеллончика). В смт. Торчин у 1897 р. виявлено скарб з 915 срібних монет Великого князівства Литовського. У с. Сьомаки знайдено невеликий скарб з тридцяти монет XVI-XVII ст. (Саксонський талер, данцигські орти, девентерський флорин, датські талери, нідерландський).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, всього у межах Луцького району на даний момент відомо 60 пам'яток археології XVI-XVIII ст. (1 місто, 27 сільських поселень, 3 замки і укріплені двори, 11 сакральних пам'яток, 8 некрополів, 2 локальні господарські комплекси і 3 скарби). У писемних джерелах засвідчено існування, по найскромніших підрахунках, не менш як 109 об'єктів (1 місто, 59 сільських поселень, 1 замок, 28 сакральних пам'яток, як мінімум, 6 некрополів, 15 локальних господарських комплексів), які після локалізації можуть набути статусу пам'ятки. Під охороною держави знаходиться лише незначна частина пам'яток. Тому в цілях збереження культурної спадщини необхідно створити охоронні зони в історично населених місцях. Зокрема це стосується релігійних комплексів та смт. Торчин, який довгий час мав міський статус і знаходився на міжнародному торговому шляху.

Враховуючи, що основна маса сучасних сіл існувала в XVI столітті, маючи, часто вже по кілька десятків «димів», господарських та релігійних споруд, можна припустити, що сучасна система розташування населених пунктів та їх назви мають дуже давнє походження і закладалась, як мінімум в XIV-XV ст.

Якщо узагальнити інформацію про місце знаходження пам'яток, то можна визначити їх певні особливості. На території Луцького району чітко простежується система розташування митниць, корчем та укріплень. З писемних джерел відомо про існування дороги Луцьк – Володимир – Люблін, вздовж неї знаходяться замок в Торчині, митниця і корчма в с. Шепель, де від головного шляху відходить гілка на Берестя та корчма в Хорохорині, де проходить відгалуження дороги до Ковеля. На дорозі Луцьк – Дубно – Острог існує потужне замчисько та митниця у с. Крупа. Вздовж дороги з

Горохова до Луцька, на місці де вона сходиться з шляхом із Садова, є «стіжкове» укріплення в с. Городище Перше. Корчми і одна митниця існували на виїзді з Луцька в с. Полонка, крім цього, відома митниця на Гнідаві, що зараз знаходиться на території м. Луцька. На шляху з Луцька до Берестечка через Лаврів відомо про існування додаткової митниці в Пілганові (Промінь).

Варто окремо виділити проблему локальних господарських комплексів, оскільки вона мало висвітлена не тільки на території Волині, а й по Україні в цілому. Досліджуючи деякі види цих пам'яток, такі як митниці та корчми можна локалізувати давні торгові шляхи та інфраструктуру ранньомодерного часу загалом. Отриманий, при археологічних розкопках, матеріал дозволяє зрозуміти торгові зв'язки Волині з іншими регіонами та країнами. Торгові пломби знайдені в Богушівці та Крупі дозволяють стверджувати, що в XVI ст. місцеве населення брало активну участь не тільки у внутрішньодержавній торгівлі, а й мало зв'язки з містами Священної Римської імперії.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / В. Б. Антонович. – Москва: , 1900. – 130 с.
2. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. / Телегін Д. Я. (відп. ред.), І. С.Винокур, О. М.Титова, І. К.Свешніков та ін. – Київ: ІЗМН, 1997. – 336 с.
3. Архив Юго-западной России. Акты о городах (1432 - 1798). – Ч. 5. – Т. I. – К., 1869. – 736 с.
4. Архив Юго-западной России. Акты о заселении Юго-Западной России. – Ч. 7. – Т. I. – К., 1886. – 746 с.
5. Архив Юго-западной России. Акты о заселении Юго-Западной России. – Ч. 7. – Т II. – К., 1890. – 863 с.
6. Архив Юго-западной России. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI - XVIII веке (1498 - 1795). – Ч. 6. – Том I. – К., 1876. – 795 с.
7. Баранович О. І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1 : Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. / О. Баранович. – Київ, 1930. – 155 с.
8. Баюк В. Комплекс індивідуальних знахідок з митного пункту в околицях Крупі / В. Баюк // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. VIII. - Луцьк: ВМА "Терен", 2012. - С. 497-503.
9. Баюк В. Нові дослідження мікрорегіону Шеполя в басейні р. Сарни / В. Баюк // Волино-Подільські археологічні студії. Випуск III. Пам'яті Ю. М. Малєєва (1941-2006): Збірник наукових статей / Упоряд. В. М. Конопля та О. Є. Златогорський. - Луцьк: ДП "Волинські старожитності", 2012. - С. 181-191.
10. Баюк В. Г. Розвідкові дослідження укріплення поблизу с. Городище I в околицях Луцька / В. Г. Баюк // Археологічні дослідження в Україні 2011. - Луцьк: Волинські старожитності, 2012. - С.160-161.
11. Баюк В. Споруда козацького часу з Волині: графічна реконструкція / В. Баюк, А. Панікарський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Вип. 21. - К., 2012. - Ч.1. - С.123-124.
12. Баюк В. Споруда пізнього середньовіччя поруч з давньою дорогою Луцьк-Володимир-Волинський // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. - Вип. 4. - Львів: Вид-во "Растр-7", 2011. - С.280-285.
13. Верба Т. В. Звіт про археологічні розвідки на території Ратнівської та Коршівської сільських рад Луцького району у 2014 р. / Т. В. Верба. – Луцьк, 2014. – 30 с.
14. Верба Т. В. Звіт про результати археологічних розвідок в с. Хорохорин Луцького району Волинської області у 2015 р. / Т. В. Верба. – Луцьк, 2015. – 41 с.
15. Верба Т. В. Звіт про результати археологічних розвідок у верхній течії р. Серни у 2016 р. / Т. В. Верба. – Луцьк, 2016. – 41 с.
16. Горін С. М. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. / С. М. Горін. – Київ: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2013. – 560 с.
17. Гуртовий Г. О. Торчин — передзвін віків (історія Торчина і 14 довкільних сіл так званого «Торчинського ключа») / Г. О. Гуртовий. – Луцьк: «Надстир'я», 2003. – 364 с.
18. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). / М. В. Довбищенко. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
19. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Львів: Добра справа, 2003. – 206 с.
20. Златогорський О. Археологічні дослідження пам'яток козацької доби на Волині (за матеріалами робіт ДП "Волинські старожитності" / О. Златогорський, В. Баюк, М. Вашета // Нові дослідження пам'яток козацької доби на Волині. - К., 2013. - Вип.22. - Ч.1. - С.23-33
21. Златогорський О. Є. Дослідження багатошарової пам'ятки археології в с. Полонка Луцького району Волинської області / О. Є. Златогорський, В. Г. Баюк. // Археологічні дослідження в Україні 2009: зб. наук. пр. – Київ-Луцьк, 2010. – С. 149–150.
22. Златогорський О. Є. Дослідження на східних околицях Луцька / О. Є. Златогорський, В. Г. Баюк. // Археологічні дослідження в Україні 2011: зб. наук. пр. – Луцьк, 2012. – С. 176–177.
23. Златогорський О. Є. Звіт про результати наукової археологічної експертизи на території Волинської області та міста Луцька 2009 року. Т. – 1. / О. Є. Златогорський. – Луцьк, 2009. – 216 с.

24. Златогорський О. Є. Результати археологічних досліджень в селі Богушівка в 2011 році / О. Є. Златогорський, М. П. Вашета. // Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Львів: Растр-7, 2012. – С. 255–266.
25. Златогорський О. Є. Результати досліджень в с. Полонка Луцького р-ну / О. Є. Златогорський, М. П. Вашета. // Археологічні дослідження в Україні 2012. – Київ-Луцьк, 2013. – С. 135.
26. Златогорський О. Є. Розвідки на території центральних районів Волинської обл. / О. Є. Златогорський, В. Г. Баюк. // Археологічні дослідження в Україні 2011: зб. наук. пр. – Луцьк, 2012. – С. 178–179.
27. Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Волинська область / Гол. ред. кол.: Тронько П. Т. – Київ, 1970. – 767 с.
28. Крикун М. Г. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали. / М. Г. Крикун. – Львів, 2012. – 702 с.
29. Кучинко М. М. Археологія Волині / М. М. Кучинко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
30. Кучинко М. М. Работы экспедиции Луцкого пединститута / М. М. Кучинко // Археологические открытия 1984 года. – Москва: Наука, 1986. – С. 261.
31. Кучинко М. М. Пам'ятки археології Луцького району Волині / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010. – 280 с.
32. Кучинко М. М. Поселенський комплекс Луцка та його околиць XIV-XVII століть / М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 2010. – С. С.223–232.
33. Кучинко М. М. Давні та середньовічні скарби Волині / М. М. Кучинко, З. М. Кучинко. – Луцьк, 2007. – 172 с.
34. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко; ред. кол.: П. Сохань (відповідальний редактор), Г. Боряк, М. Крикун та ін. - Київ, 2005. - 597 с.
35. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. — Луцьк, 2013. – 733 с.
36. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Уклад.: П. Кулаковський. – Острог; Варшава; Москва, 1999. – 608 с.
37. Перелік нововиявлених об'єктів археологічної спадщини Волинської області.
38. Перелік пам'яток археології Волинської області, що перебувають під охороною держави.
39. Перелік пам'яток містобудування і архітектури Волинської області, які перебувають під охороною держави.
40. Торгівля на Україні, XIV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. — Київ: Наук. думка, 1990. — 408 с.
41. Цинкаловський О. Стара Волинь та Волинське Полісся. В 2-х томах / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – 1179 с.
42. Ясь О.В. Нова Історія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.

УДК 94(477.82) «14\16»: 332.364

Ярослав Шабала

Землеволодіння та землекористування на Волині в Литовсько-Руську добу

У статті аналізуються основні напрями та тенденції розвитку волинського села у другій половині XIV – першій половині XVI ст. Головна увага приділяється характеристиці землеволодіння та землекористування, аналізу структури сільських соціально-територіальних спільнот. У контексті еволюції феодальних відносин розглянуто соціальну структуру, охарактеризовано майнове і правове становище шляхти та селянства, розкрито головні складові аграрної реформи 1557 р., та особливості її реалізації на Волині.

Ключові слова: Литовсько-Руська доба, Волинь, землеволодіння, землекористування, шляхта, селяни, землеробство, тваринництво, «Устава на волоки».

Шабала Ярослав. Землевладение и землепользование на Волыни в составе Великого княжества Литовского.

В статье анализируются основные направления и тенденции развития сельского хозяйства Волыни во второй половине XIV – первой половине XVI в. Главное внимание уделено характеристике землевладения и землепользования, анализу структуры сельских социально-территориальных сообществ, эволюции доминирующих отраслей аграрного производства. В контексте развития феодальных отношений